Amb bones paraules

"Formigó", la subordinació a la llum

Text: **Gabriel Bibiloni**
http://bibiloni.cat

Un formigó és una formiga molt petita, igual que un ocelló és un ocell petit. Ja hem parlat reiteradament en els articles precedents del valor diminutiu del sufix *-ó* en català. Els derivats en -ó augmentatius són manlleus fets a l'espanyol o a l'italià, els darrers passant per l'espanyol si són moderns. Però ara, continuant amb les paraules acabades en *-ó*, no vull parlar de cap animal sinó d'un material emprat en la construcció, mescla de ciment, grava, arena o picadís i trossets de pedra, que els diccionaris catalans anomenen *formigó*. L'Alcover-Moll diu de *formigó* –sense diferenciar accepcions– que és un derivat de *formiga*, cosa que és vera si parlam de la formiga petita, però completament inexacte si parlam del material de construcció. És més, *formigó* és un magnífic exemple –i per això el trec aquí– per a il·lustrar els mecanismes d'interferència que operen en les llengües subordinades com la nostra. *Formigó* és un castellanisme llampant, i, segons com es miri, una bona mostra de feblesa de la nostra codificació lexical. Cosa certa és que en aquest punt els nostres picapedrers encara no estan "normalitzats" i continuen dient *hormigon*, que és el que han dit sempre, d'ençà que es va introduir el producte, el producte modern fet amb ciment de Pòrtland.

Hormigón és un mot creat per la llengua espanyola i inexistent fora d'aquesta llengua i els seus satèl·lits. També és un derivat augmentatiu, tan típicament castellans, en aquest cas del mot *hormigo*. I *hormigo* és el nom de diversos menjars consistents en blat capolat o trossos de pa cuits amb aigua o llet, o bé una mescla feta amb ametlles o avellanes torrades i mel. No se sap exactament l'etimologia *d'hormigo*, però s'ha suposat una relació amb *hormiga* per la semblança dels grans de blat amb les formigues. *L'hormigón* de la construcció també sembla una metàfora feta a partir de la menjua. Aquest *hormigón* en castellà és paraula antiga –és documentada en el segle XVI–, i el *Diccionario de autoridades* (1734) la defineix com a "cierta argamasa compuesta de piedras menudas, cal y betún: la qual es tan fuerte y sólida que dura siglos". Atenció al mot *betún*.

Els diccionaris catalans del XIX, com el gran Labèrnia, porten *formigó* només amb els sentits catalans del mot (pruïja, pessigolleig, formiguer per a adobar la terra, etc.), i no saben res del *formigó* de la construcció, sota cap forma. El castellanisme va ser introduït a la nostra llengua a començament del segle XX, naturalment sota la forma *hormigon*, fins que la llengua escrita arribà a transformar-lo en *formigó*, com a fruit d'una simple regla de tres: si *hormiga* és *formiga*, *hormigón* és *formigó*.

I quin terme es podria haver proposat i divulgat per a designar la nostra barreja? Tot i que en el món de la llengua tot és possible i res és absolutament rebutjable, cal observar que les llengües europees disposen de dos neologismes per a designar aquest material: *concret* i *betó*. *Concret* (anglès *concrete*, portuguès *concreto*, i, fins i tot, part de l'espanyol sudamericà *concreto*) és un terme format en anglès en el segle XVII per a designar una massa formada per *concreció* de partícules diverses en un sol cos. I *betó*, la paraula més estesa entre les llengües europees, és una creació francesa a partir d'un mot derivat del llatí *bitumine* 'betum' que ha esdevingut un neologisme universal. Recordem que el betum (*bitumine*) és, abans que res, una substància formada per mescla d'hidrocarburs, coneguda en estat natural de l'antiguitat, que ha tingut una evolució semàntica que l'ha portat a un munt de significats (vegeu l'Alcover-Moll). La llista de les llengües que diuen *betó* del producte que tractam (francès, alemany, danès, hongarès, italià, neerlandès, polonès, romanès, rus, turc, txec i eslovac *beton*; noruec i suec *betong*; lituà *betonas*; finès *betoni*; esperanto *betono*) ens fa veure l'isolament –i el provincianisme en tres dels quatre casos– del quartet de les formigues (espanyol *hormigón*, català *formigó*, gallec *formigón* i basc *hormigoi*).

PARADA dE LLIBRES

Certament, hi ha crisi. Els periodistes hem trobat la nostra panacea, allò que ens fa omplir pàgines i pàgines -ben sovint incomprensibles- i programes de televisió d'aquells de debat de segona cadena de les televisions estatals. Mai els economistes i els professors universitaris no havien tingut tanta vocació de sibil·la com en els darrers temps, i aquesta situació universal no podia deixar d'arribar al món del llibre -no la crisi, sinó la temàtica-. Així George Soros, ja sabeu aquest cervellot filantrop, expert en economia mundial, acaba de publicar *El nou paradigma dels mercats financers*, un llibre que inclou el subtítol *Per entendre la crisi econòmica actual*. El text de Soros acaba de veure la llum en català gràcies a 62, que l'ha editat a la col·lecció Llibres a l'Abast. Explica l'autor que "l'actual crisi marca la fi d'una era d'expansió financera basada en l'ús del dòlar com a moneda internacional de reserva", entre moltes altres coses.

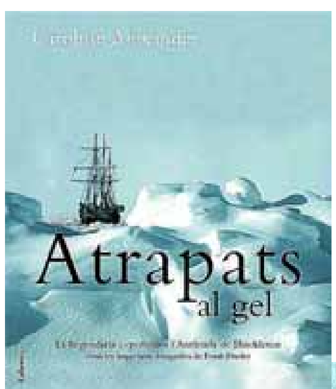

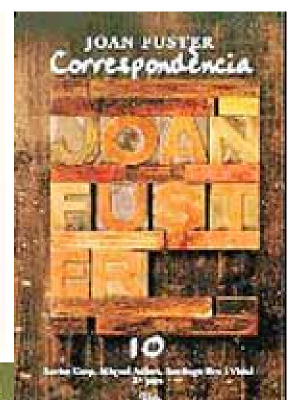

Des del País Valencià ens arriba la constatació de la feina literària i editorial ben feta i de la constància: es tracta del desè volum de la correspondència de Joan Fuster. El llibre ha estat editat per la històrica 3 i 4, el segell d'Eliseu Climent. L'edició de tota la correspondència ha estat dirigit pel professor Antoni Furió, mentre que el volum en concret ha anat a raure a mans de l'escriptor i professor de la Universitat, Josep Ballester. Aquest volum recull la segona part de la correspondència entre Miquel Aldert i Fuster (des del 15 de juliol de 1949 fins al 31 de gener de 1951) i la totalitat de les intercanviades entre Bru i Fuster (des de l'11 de juliol de 1946 fins al 14 d'octubre de 1983). És un altre dels volums imprescindibles per saber com va ser l'època de resistència de la cultura catalana al País Valencià a través d'alguns dels seus principals protagonistes.

I si ara hi ha una crisi econòmica, entre el 1992 i 1995 Europa va viure la seva pitjor crisi moral. Una vegada caigut el sistema comunista -1989 o 1991, segons la data que cadascú s'estimi més-, i acabat el curt segle XX (1914-1991), es va entrar en el que alguns historiadors qualifiquen com a no-història. Però que a Europa ens va deixar la barbàrie d'una nova Guerra Balcànica i una ciutat màrtir: Sarajevo. En els darrers dos anys hi ha hagut nombrosos llibres que han abordat la perspectiva del conflicte de forma novel·lada i ara ens arriba *El violoncel·lista de Sarajevo*, d'Steven Galloway, un professor d'escriptura creativa, una novel·la de vides encreuades on hi ha un violoncel·lista que toca durant vint-i-dos dies l'*Adagio* d'Albinoni en memòria de vint-i-dues persones mortes en un forn. Aquesta és l'excusa per tramar una de les grans novel·les sobre el setge de Sarajevo que fins ara ja ha seduït escriptors com el mateix Coetzee.

Hi ha llibres que serveixen per explicar les epopeies humanes, o com a mínim per a mostrar-les, i això és el que ha fet Caroline Alexander a *Atrapats al gel*, que ara ens arriba editat per Columna. L'escriptora i periodista, especialitzada en temes nàutics i històrics, ens mostra la història de l'expedició a l'Antàrtida d'Ernest Shackleton, que es va embarcar el 1914 amb 27 homes cap al continent gelat. Van quedar més de vint mesos atrapats al gel mentre els ganivets blancs anaven desfent l'*Endurance*. El text ens mostra la lluita de la tripulació per la supervivència i s'acompanya de les magnífiques fotos inèdites de Frank Hurley, que fan que aquest sigui un llibre bellíssim.